

ГЕОГРАФИЯ ФАНЛАРИНИ ЎҚИТИШДА ХОРИЖ ТАЖРИБАСИДАН ФОЙДАЛАНИШ

Хайтимбетова Боғдагул Норимматовна

Хоразм вилояти Гурлан тумани 9-мактаб география фани ўқитувчиси

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6522162>

Аннотация. Ушбу мақолада география фанларини ўқитишда хориж тажрибасидан фойдаланиш ёритиб берилган.

Калим сўзлар: география, бошланғич мактаб, хориж тажрибаси.

USE OF FOREIGN EXPERIENCE IN TEACHING GEOGRAPHY

Abstract. This article describes the use of foreign experience in teaching geography.

Keywords: geography, elementary school, foreign experience.

Европа ва Американинг ривожланган мамлакатларида барча ўқувчилар учун мажбурий бўлган фанлар қаторида, хилма - хил мураккабликдаги факультатив курслар тури кенг тарқалган. Жаҳон тажрибасида 3 босқичли таълим тизими асосий ҳисобланади, яъни: бошланғич мактаб 1-4 синф, ўрта босқич 5–9 синф: юқори босқич 10-12 синф. Ҳар бир босқичда география таълими ўзига хос мақсадга эга. Масалан, биринчи босқич мактабларида география таълимининг асосий мақсади атроф - муҳитни ўрганиш. Иккинчи босқичда ўз мамлакатининг хўжалик ҳаётини ўрганиш, зарур касблар ҳақида маълумотлар олиш, таълимий кўникма ва малакаларини шакллантиришдан иборат. Учинчи босқичдаги мактабларда инсониятнинг глобал муаммоларини ва жаҳон хўжалигини ўрганишдан иборат. Жаҳон тажрибасида география ўқитишнинг аҳволи муҳим эмас. Шу туфайли уни ўқувчиларга ўргатиш бўйича 2 фикр (йўналиш) тарафдорлари бор. Биринчи йўналиш тарафдорларининг фикри ўқув режаларида географияни мустақил фан сифатида мунтазам ўқитишни амалга ошириш бўлса, иккинчи йўналиш тарафдорлари географияни бошқа ўқув фанлари билан интеграция (бирикма)

тарзида қўшиб ўқитишни исботлаб беришга уринадилар. Ўқув фанларини бириктириш борасида АҚШ жаҳонда етакчи бўлиб, 40-50 йиллардаги таълим ислоҳотида кўпгина фанлар қатори география мажбурий ўрганиладиган фанлар қаторидан чиқариб ташланди ва тарих, жамиятшунослик билан бирлаштирилди. Географияни бундай ўқитиш ўқувчиларга талай қийинчиликларни туғдирди. Натижада география таълимининг сифати жуда пасайиб ўқувчилар зарур кўникма ва малакага эга бўлмай қолдилар. Масалан, Мичиган университетининг география факултетида ўқитиш учун ариза берган 400 ўқувчининг ярми географияни фақат бошланғич синфларда ўқиганлари маълум бўлди. Шу туфайли ҳам ҳозирги кунда АҚШда географияни мустақил фан сифатида тиклаш учун кураш кетяпти. Жаҳоннинг кўпгина мамлакатларида фанларни ўрганиш ихтиёрий бўлиб, ўқувчилар хоҳиш истаклари остида амалга оширилади. Бу гуруҳга кирувчи мамлакатларда мажбурий фанлар сони 7-8 тадан ошмайди. Масалан, Финландия ва Швецияда фин ва швед тили, иқтисод ва социология, биология, кимё, инглиз тили, дин ва спорт мажбурий фан ҳисобланади. Скандинавия давлатларида 9 йиллик мажбурий таълимдан кейин синфсиз гимназиялар кенг тарқалган. Бундай гимназияларда ўқувчи ёки ўқувчилар гуруҳи ўзига йиллик ўқув режаси тузади. Бундай гимназияларда ўқув режалари курс раҳбарлари ва маъмурият томонидан тасдиқланади. Деярли кўпчилик мамлакатларда география таълими тизими давлатнинг ижтимоий - сиёсий ва иқтисодий тизими билан боғлиқ. Табиий ва иқтисодий географияни ўрганиш асос қилиб олинган МДХ ва Шарқий Европа мамлакатларида табиат ва хўжаликнинг ривожланиш қонуниятлари, жамият ва табиат ўртасидаги муносабатлар, атроф-муҳит муаммолари география таълимининг асосини ташкил қилади. Ривожланган мамлакатларда география таълимининг мазмуни сифат жиҳатидан юқори бўлиб, ўқувчилар маълум кўникмаларни шакллантиришга қаратилган. Бу давлатларда география таълими кўпроқ муаммоларни, турли назария ва қонунларни, категорияларни

ўрганишга бағишланган бўлиб, ўқувчиларга ўзлаштиришда бирмунча қийинчиликлар туғдиради. Ривожланган ғарб мамлакатлари география таълимида таълимнинг руҳий жабҳалари асосий ўринни эгаллаган. Ўқувчи руҳияти, уни билиш фаолиятини ўрганиш катта эътибор берилади. География таълими тадқиқотлари психологлар иштирокисиз деярли амалга оширилмайди. География таълимида турли матнлар, ўйинлар, имитация кенг қўлланилади. Масалан, ўқувчи бирор компания президенти сифатида фикрлайди, иш юритади, бирор муаммони ҳал қилади, ўзи хулосалар чиқаради. Умуман бунда таълимнинг асосий мақсади ўқувчиларни келгуси ҳаётга, яъни ишбилармонликка тайёрлашдан иборат. Турли мамлакатлардаги географиядан ўқув дарсликлари ва қўлланмаларини таҳлил қилиш шуни кўрсатдики, уларда битта курсни ўқиш учун бир неча қўлланма чиқарилади. Кўпчилик ҳолларда улар маълумотларга бой бўлиб, ахборот хусусиятига эга. Бундай қўлланмаларда матн 20-40 фоизни, тасвир 20 фоизни, статистика 20 фоизни, савол ва топшириқлар 20 фоизни ташкил қилади. Китобдаги тасвирлар ниҳоятда сифатли. Қуйи синфлар қўлланмаларида эса деярли харита йўқ, улар ўрнини харита схемалар эгаллаган. Матнда рақамли сонлар деярли учрамайди, мавжудлари ҳам таққослаш характериға эга бўлиб, улар энг паст, энг юқори, энг кичик, энг баланд, энг узун каби тарзларда берилган. Мавзу ёки бўлимдан кейин қўйиладиган саволлар ва топшириқлар мавзу мазмунини акс эттирмаслиги ҳам мумкин. Қўйиладиган саволларнинг аксарияти муаммоли топшириқлар, дискуссия саволлари, амалий ўйинлар тарзида берилган. Ўқувчилар учун чиқарилган география дарсликларида компьютерлар билан ишлаш учун махсус саволлар, қизиқарли топшириқлар, математик статистика усуллари, турли ўйинлар, тестлар тарзида географик билимларни эгаллашга кенг ўрин берилган. Ўқувчилар уларни мустақил бажариш жараёнида тадқиқотчи ролини ўйнайдилар. Демак, география дарслиги ривожланган мамлакатлар география таълими методикасида энг етакчи ўринни эгаллайди. Буюк Британия география

таълими кучли томонлари кўйидагилардан иборат: Таълимнинг назарий томонларини кучайтириш, яъни унда ҳозирги замон географик тадқиқот методларини кўпроқ ўргатиш. География талими жараёнида психологик-педагогик тадқиқот методларидан унумли фойдаланиш, ўқувчиларни гипотезалар тузишга ўргатиш. Дарсликда турли мазмундаги экспериментлар уюштириш, яъни тасаввур, тушунча ва турли хил қарашларни шакллантириш методларига кенг ўрин берилган, бирор усулни синаш, таълимни уюштириш шакллари анча заиф. Ўрганилаётган муаммони муаллиф фикри асосида ва унга қарши асосда ўрганиш. 5-8 синфларда географияга ҳафтада 2 соат вақт ажратилган. Бу синфларда асосан Европа ва жаҳоннинг етакчи мамлакатлари географияси ўрганилади. Топография на картография асослари бўйича ҳам билимлар берилади. Ўқитувчилар диққатига бир неча вариантдаги дарсликлар тавсия этилади. «Мамлакатлар ва халқлар», «Ер ва инсон», «Янги география», «Ер билими» ва ҳоказо. 9—10 синфларда география мустақил фан сифатида ўрганилмайди деса ҳам бўлади. Айрим маъмурий бўлинмаларда қизиқувчан ўқувчилар билан Европа ва Германия географияси чуқур ўрганилади. Бу курсларда мамлакатлар иқтисоди, сиёсий ва давлат тузумига оид билимлар етакчи ўринни эгаллайди. Кейинги пайтларда география, тарих, социология, иқтисод билимлари биргаликда бирлашган курслар орқали ўқитишга эътибор кучаймоқда. Германияда (11—13 синфлар) айрим жойлардагина география қисман мустақил фан сифатида ўқитилади. Баъзи географик билимлар бирлашган курслар туркумидаги фанларда ҳам берилади. Юқори синфларда география фанларида мужассам муаммоларни ўрганишга кўпроқ эътибор берилади. Масалан, «Инсониятнинг кўпайиши», «Очарчилик муаммолари», «Транспорт муаммоси», «Саноат марказларида инсон ҳаёти», «Саноат иқтисодиёти» ва ҳоказо. Франция мактабларида география таълими бирмунча яхши йўлга қўйилган. География ўқитишнинг мақсади ва вазифалари жуда аниқ белгилаб қўйилган. Франция география дастури икки босқичли мактабларга мўлжалланган эди. Шуниси қизиқки

Францияда синфлар тескари ҳисоб билан юритилади. 1– босқич мактаб 6,5,4,3 (ўқувчилар ёши 11-15 гача) синфлардан иборат. Олий маълумот олиш фақат лицейларда амалга оширилади. 2–босқич, 2,1 ва битирувчи (15-17 ёш) синфлардан иборат: география талими 6-синфдан бошланади, бунда «умумий география ва Африка материги» ўрганилади. 5-синфда Америка, Осиё, Австралия, Антарктида, 4-синфда Европа (Франциядан ташқари), 3-синфда Франция географияси ўқитилади. Лицейда ўқишни давом эттириш 2,1 ва битирувчи синфларга тўғри келади. 2-синфда география дастури коллежда олган (6—5—4—3) билим ва кўникмалар чуқурлаштирилади. Лицейнинг 1-синфида Франция географияси бўйича ўқувчилар 2–босқич мактабида олган билимларни чуқурлаштирилади. Битирувчи синфларда тўртта йирик давлат – АҚШ, Россия, Хитой, Япония географияси чуқур ўрганилади. Франция география дарслиklarининг устун томони шундаки, улар муаммоли қилиб ёзилган. Барча муаммолар «инсон-табиат» мазмунидан келиб чиқади. Финландия мактабларида ҳам география талими ўзига хос хусусиятга эга бўлиб, география ўқитилиши ривожланган мамлакатларга караганда бирмунча юқори поғонада туради. Таълим икки босқичдан иборат: 1 –босқич 9 йиллик мажбурий умумтаълим мактабларида халқ мактаби, 2– босқич гимназиялардан иборат. Биринчи босқич мактабда география таълими 3 - синфдан бошланади ва 9 - синфда тугайди, 3-4 синфларда ўз мамлакати ва кўшни шимолий давлатларнинг табиати ва хўжалигига оид маълумотлар берилади. Гимназиянинг биринчи йилида география мажбурий фан сифатида ўрганилади, бошқа синфларда эса ўқувчилар хоҳишига кўра махсус курс сифатида ўрганиши мумкин. Финландияда ўқув режаси тез-тез алмашилиб туради. Венгрия мактабларида география таълими 7 йил давом қилади. 4 йил асосий (5-8 синф) ва 3 йил (9–10-11 синф гимназияда). Дарслар ҳафтада 2 соат. География таълими жараёнида 65% вақт янги мавзуни баён қилишга, 3% экскурсияларга, 29% амалий машғулотларга ажратилади. Кейинги пайтларда Венгрия гимназияларида географияга ажратилган соатлар

камайтирилиши кузатилмоқда. Кейинги пайтларда ривожланаётган мамлакатларда ўқув дастурлари география дарсликлари мамлакат халқ хўжалиги эҳтиёжларини эътиборга олган ҳолда тузилмоқда ва яратилмоқда. Чет эл давлатлари география таълимида эпг кўп қўлланиладиган усуллар куйидагилар ҳисобланади. АҚШ, Буюк Британия, Янги Зеландия, ғарбий Европа давлатларида эвристик суҳбат методи кенг тарқалган. Бунда асосий эътибор ўқувчиларни кўпроқ мустақил билим олишга, кичик тадқиқотлар қилишга ўргатишдан иборат. Картиналар, турли хил ҳужжатлар, воситалар асосида муаммолар саволлар ўқувчилар диққатига ҳавола этилади. Тарқатма карточкалар усулида турли чизмалар жадваллар, хариталар турлича хатоликларга йўл қўйиб тузилади ва тарқатилади, ўқувчилар йўл қўйилган ўша хатоларни мустақил топишлари талаб қилинади. Турли хил мисол ва масалалар ечиш ҳам ўқувчиларнинг дарсга бўлган қизиқишларини ошириш туфайли улардан кенг қўлланилади, ўқувчиларда ишбилармонлик, уддабуронлик хислатларини шакллантириш учун ҳам кўпроқ мисол ва масалалардан фойдаланилади. Тайёр маҳсулотни қаерларда сотиш, транспорт харажатларини аниқлаш, меҳнат ресурсларидан унумли фойдаланиш кабилар мисол ва масалалар ечишсиз амалга ошмайди. Матнлар, яъни жавоблар тўғри нотўғри тарзда аралаштириб борилиши шулардан тўғриларини рақамлар билан белгилаб ажратиш кенг тарқалган усуллардан ҳисобланади. Статистик манбалар билан ишлаш, картографик қўлланмалардан фойдаланиш, математик моделлаштириш кенг тарқалган ўқитиш усулларидан ҳисобланади. Айниқса дискуссия, тортишувлар ривожланган мамлакатлар география таълимида кенг тарқалган.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ата-Мирзаев О.Б. О современной системе г географических наук. «Амалий география фанининг долзарб назарий ва амалий масалалари » – Тошкент: 2008.

2. Алимкулов Н.Р., Абдуллаев И.Х., Холмуродов Ш. Амалий география КХК учун ўқув қўлланма. –Т.ТДПУ, 2015.
3. Алимкулов Н.Р., Абдуллаев И.Х., Ш.Холмуродов. Амалий география КХК учун электрон дарслик. –Т., 2015. 150 MV.
4. Абдуллаев И.Х. ва бқ. Табиий г географик жараёнлар. Услубий қўлланма. ТДПУ, 2016